

ПРОБЛЕМИ ВИКЛАДАННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

УДК 159.9:370

*Тетяна Дуткевич
м. Кам'янець-Подільський*

СТАН СФОРМОВАНОСТІ ОСОБИСТІСНОГО СЕНСУ ІСТОРИЧНОГО ПІЗНАННЯ У СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

У статті обґрунтовано поняття особистісного сенсу історичного пізнання, запропоновано показники та методику його емпіричного дослідження, проаналізовано стан сформованості серед студентів педагогічних спеціальностей. Виявлено 10% студентів з високим, 64,2% – із середнім, 24,2% – із низьким та 1,7% – із дуже низьким рівнями сформованості. Отримані результати є корисними для викладачів історії, оскільки висвітлюють шляхи забезпечення особистісної значущості процесу історичного пізнання.

Ключові слова: історичне пізнання, особистісний сенс, особистісні потреби, студент, стан сформованості.

Неодноразово вчені відзначали назрілу потребу у вивченні психологічних чинників історичного пізнання (М. Барґ¹, М. Бердяєв², М. Блок³, Н.Д. Бурикіна⁴ та ін.). І – навпаки – вчені психологи звертали увагу на необхідність урахування історичного чинника у розумінні природи особистості (Л.С. Виготський, В.А. Роме-нець та ін.). Втім, якщо проблема історичного пізнання є традиційною для філософії, культурології, історії й методики її викладання, а останнім часом активно розробляється і у соціології, то для психології ще й понині залишається майже зовсім не вивченою.

Метою статті є з'ясування змісту поняття «особистісний сенс історичного пізнання» та визначення стану сформованості особистісного сенсу історичного пізнання у студентів педагогічних спеціальностей.

Аналіз останніх досліджень. Традиція розглядати психічні й культурно-історичні процеси в єдності та взаємозв'язку закладається ще наприкінці ХІХ століття (О.О. Потєбня, В. Вундт, Л. Леві-Брюль). На думку українського філософа кінця ХІХ ст. С.С. Гогоцького, «в історії повторюється в широких розмірах те ж саме, що у розвитку кожної людини – перехід від даного і пасивно-го стану моральних сил до свідомості і самодіяльності»⁵.

Проте у радянський період – особливо у 50-ті роки – монополія на дослідження суспільного розвитку належала марксистській філософії. Не випадково відомий радянський психолог С.Л. Рубінштейн стверджував, що коли психічна структура виявляється з історичного розвитку, то таке дослідження належить до історичного матеріалізму, до суспільно-історичної дисципліни, а не до психології⁶.

Сучасні дослідження історичного пізнання повертають у коло наукових інтересів психологічні чинники. Розглянуто поняття історичної свідомості (Д.Г. Кравченко⁷), висвітлено її особливості у студентської молоді (В.М. Вашкевич⁸). Історичне пізнання розглядається в якості важливого шляху формування історичної свідомості особистості. Останньому особливо сприяє метод психологічного аналізу біографій, кола спілкування і взаємин, поведінки й діяльності історичних осіб (В.М. Вашкевич, О. Турянська⁹).

Історична свідомість особистості являє собою закарбований досвід, що є результатом певної діяльності особистості з його осягнення. Джерелом цієї діяльності, її початком є мотивація особистості, що визначає її прагнення до історичного пізнання.

В особистості, як і у людської спільноти, формується особистісне ставлення до історії, зумовлене індивідуальними й колективними поглядами на неї, особливостями уявного розміщення своїх «Я» та «Ми» у часовому просторі минулого, теперішнього, майбутнього; ставленням до історії суспільства у зв'язку з власним життям і долею свого роду.

Історія як гаульз знань володіє для особистості привабливою силою через той сенс, який вона для неї має. Особистісний сенс процесу пізнання історії становить мотиваційний компонент історичної свідомості людини. Він виявляється як спроможність цієї науки розсунути для того, хто її вивчає, межі теперішнього, розширити його особистісний простір. Завдяки історичним знанням, людина прагне глибше пізнати саму себе через моделювання свого включення в історичний контекст – в інші обставини, вимоги, можливості; через розкриття зв'язку зі своїми працями, розуміння логіки їх поведінки в умовах викликів свого часу, залежності їх долі від суспільно-політичних умов у країні. Маючи інтерес до свого минулого, люди намагаються глибше осягнути, як жили, про що думали, чого боялися, чому раділи, про що спілкувалися її попередники. На перший погляд, це питання побутового рівня, але якщо історію суспільства вони не цікавлять, то для особистості вони є центральними.

Сенс історії полягає у тих можливостях, що обопільно дозволяють особистості пізнати саму себе і зберегти тим самим зв'язок між поколіннями. Пізнати себе неможливо поза історичним контекстом. Щоб зрозуміти історію, вважає К. Ясперс, потрібно відповісти на питання, що таке людина; водночас, людина розкривається через час, через історичність. Люди прагнуть зрозуміти

історію як дещо неподільне, цілісне, щоб завдяки цьому зрозуміти себе. Історична свідомість створює ту сферу, в якій прокидається наше розуміння природи людини¹⁰.

Єдність (симультанність) в історичній свідомості особистості об'єктивно розділених часових відтинків породжує ще й специфічну мотивацію, зумовлену потребою продовження в інших людях, бажання, щоб наступники не забули, зрозуміли їх почуття, оцінили їх неповторність, виявили інтерес до їх життя. Сенс історії в тому, що вона слугує способом водночас і зрозуміти, і подолати обмеженість людського життя. Проникнути у минуле, що є сутнісним прагненням особистості, є можливим лише через історичне пізнання, що, у свою чергу, викликає своєрідні переживання, емоції, які лежать в основі інтересу до історії. У цих переживаннях вирізняється спектр різномодальних емоцій (гордість за своїх попередників, жаль про минуле, впевненість у своїх можливостях зробити краще, ніж раніше тощо), які посилюють мотиви проникнення людей у минуле за допомогою історичного пізнання.

Історія людства полягає не лише у переміщенні народів, у змінах географічних та часових меж держав, а й у становленні людської духовності. Чи змінюється щось у ній із поколіннями людей? Пізнання біографій своїх попередників створює враження повторення людського життя. Те, що відбувається у долі особистості, виявляється, вже здійснилось у житті інших, почуття яких ми робимо своїми. Не випадково латинський вираз відзначає, що «Ми помираємо стільки разів, скільки помирають наші близькі». Так на психологічному рівні реалізується філософське положення про єдність, з одного боку, зміни, руйнування старих суспільних форм життя, а, з іншого – сталості, незмінності, які даються ідеєю, вічними духовними істинами.

Переживання особистістю повторення чиеїс долі у своїй власній спричиняє на неї амбівалентний вплив. По-перше, пригнічуючи переживання самоцінності й унікальності, а по-друге, розширюючи рамки її власного життя. Переживання повторності не є абсолютним, оскільки врівноважується почуттям унікальності. Особистість прагне до збереження своєї індивідуальності. «Я» та «Ми» існує у всіх людей, однак переживає їх кожен як неповторні й унікальні.

Отже, ми тлумачимо особистісний сенс історичного пізнання як мотиваційний компонент історичної свідомості особистості, що полягає у її ставленні до історичного пізнання як до способу задоволення особистісних потреб (у самопізнанні, у подоланні обмеженості життя, у встановленні міжпоколінних зв'язків, у переживанні причетності до свого роду, у самовираженні і самореалізації тощо).

На підставі аналізу літератури та власних спостережень ми змоделювали характеристики рівнів сформованості особистісно-

го сенсу історичного пізнання у студентів. Так, студентів з **високим рівнем** сформованості історія цікавить тим, що розповідає про життя інших людей. Найбільш охоче вони вивчали б історію всього людства, а не лише свого роду та країни. В історичному матеріалі звертають увагу, передовсім, на причини і наслідки. Намагаються самі досліджувати історію свого роду. У спілкуванні зі старшими родичами намагаються дізнатись якомога більше про історію їх життя. Читаючи матеріал підручника історії, подумки ставлять себе в той час і події, що описуються. Вважають, що з плином історії люди у чомусь змінились, у чомусь ні. Думають, що знання подробиць долі інших людей дозволяє уникати аналогічних помилок у своєму житті. Читаючи чи слухаючи про біографії інших людей, прагнуть дізнатись, що вони переживали, про що думали. Вважають, що знання історії є потрібними в майбутньому особистому житті.

Студенти із **середнім рівнем** сформованості вважають, що потрібно знати основні віхи в історії суспільства. Більш охоче вони вивчали б історію своєї країни. У матеріалі з історії найбільше звертають увагу на біографії видатних людей. Зацікавлено ставляться до історії своєї родини. Слухають розповіді старших родичів про історію своєї родини, але самі не розпитують. Читаючи матеріал підручника історії, намагаються запам'ятати дати, імена історичних осіб. Вважають, що з плином історії люди не змінюються. Знання подробиць долі історичних осіб викликають у них певний емоційний відгук. Намагаються запам'ятати основні етапи життя історичних осіб, цікавляться їх біографіями. Історичні знання для особистого життя вважають зайвими, але потрібними для своєї майбутньої професії.

Студентів із **низьким рівнем** сформованості сенсу історичного пізнання до вивчення історії змушують зовнішні чинники (батьки, викладачі, отримання оцінки). Історія цікавить їх лише як можливість дізнатись про свою родину, а не про країну чи людство загалом. В історичному матеріалі найбільше звертають увагу на дати історичних подій. З байдужістю ставляться до історії своєї родини. Під час спілкування зі старшими родичами уникають тем свого родоводу. Думають, що історичне минуле зовсім не схоже на сучасність, а з плином історії люди невпізнанно змінились. Знання подробиць життя історичних осіб вважають не потрібними для власного досвіду. Не цікавляться біографіями історичних діячів. Думають, що історичні знання жодними чином не можуть вплинути на їх долю у майбутньому.

На підставі описаних характеристик рівнів сформованості особистісного сенсу історичного пізнання було розроблено анкету «Мое ставлення до історії», що складалася з десяти тверджень, до кожного з яких пропонувалось обрати одну з трьох можливих відповідей. За кількістю набраних балів відповіді студенти розподілялись за рівнями сформованості особистісного сенсу історичного

пізнання таким чином: 10-15 балів – дуже низький; 16-20 – низький; 21-25 – середній; 26-30 – високий. Емпіричне дослідження проведено серед 120 студентів педагогічних спеціальностей, що не навчаються за фахом «Історія» (іноземна філологія, українська філологія, початкова освіта). Отримані кількісні результати анкетування віддзеркалює *табл. 1.*

Таблиця 1

Кількісні результати анкетування «Моє ставлення до історії» серед студентів педагогічних спеціальностей

Питання анкети	Абсолютна кількість відповідей	Кількість відповідей у %
1. Вважаю, що історію слід вивчати, бо:		
а. мене цікавить життя інших людей	14	11,5
б. потрібно знати основні віхи в історії суспільства	88	72,1
в. Змушують батьки, викладачі	20	16,4
2. Більш охоче я вивчав би історію:		
а. всього людства	46	37,7
б. своєї країни	32	26,2
в. своєї родини	44	36,1
3. Коли я читаю підручник з історії, то найбільше звертаю увагу на:		
а. дати історичних подій	6	4,9
б. причини і наслідки історичних подій	84	68,9
в. біографії видатних людей	32	26,2
4. Моє ставлення до історії моєї родини:		
а. байдуже	2	1,6
б. зацікавлене	102	83,6
в. намагаюсь сам досліджувати історію свого роду	16	13,2
5. У спілкуванні з представниками старших поколінь у моїй родині я намагаюсь		
а. дізнатись якомога більше про історію їх життя	76	62,3
б. уникаю теми свого родоводу	6	4,9
в. слухаю, але сам не розпитую	40	32,8
6. Читаючи матеріал підручника історії я:		
а. ставлю себе в той час і події, який описується	32	26,2
б. намагаюсь запам'ятати дати, імена осіб;	48	39,3
в. думаю що минуле зовсім не схоже на сучасність	42	34,5
7. Вважаю, що з плином історії:		
а. люди невпізнанно змінились	20	16,4
б. залишились такими ж	18	14,7
в. у чомусь змінились, у чомусь ні	84	68,9
8. Знання подробиць долі інших людей:		
а. дозволяє уникати аналогічних помилок у своєму житті	64	52,4
б. нічого не дає для власного досвіду	24	19,7
в. викликає співчуття чи радість	34	27,9

9. Читаючи чи слухаючи про біографії інших людей:		
а. я хочу дізнатись, що вони відчували, про що думали	70	57,4
б. запам'ятовую основні етапи їх життя	42	34,4
в. мені це нецікаво	10	8,2
10. Знання історії у майбутньому:		
а. потрібні мені у моїй професії	50	41
б. потрібні мені в особистому житті	52	42,6
в. мені не потрібні	20	16,4

Аналіз наданих респондентами відповідей свідчить, що студенти з високим рівнем сформованості особистісного сенсу історичного пізнання найчастіше обирають такі відповіді, як бажання знати причини та наслідки історичних подій, люди з плином часу у чомусь змінились, у чомусь ні (68,9%), у спілкуванні з представниками старших поколінь у своїй родині намагаються дізнатись якомога більше про історію їх життя (62,3%). Позитивним є те, що більше половини опитаних з високим рівнем сформованості особистісного сенсу історичного пізнання прагне зрозуміти, що відчували, про що думали люди у минулому (57,4%), а також вважає, що історичне пізнання дозволяє уникати помилок у власному житті (52,4%).

Найрідше студенти обирають такі показники високого рівня, як зацікавленість історією як можливістю дізнатись про життя інших людей (11,5%), а також прагнення досліджувати історію свого роду (13,2%),

Найбільш поширені серед студентів такі показники середнього рівня сформованості особистісного сенсу історичного пізнання, як «потрібно знати основні віхи в історії суспільства» (72,1%), «зацікавлене ставлення до історії моєї родини» (83,6%).

Найменш поширені такі показники середнього рівня, як «вважаю, що з плином історії: люди залишилися такими ж (14,7%), «коли я читаю підручник з історії, то найбільше звертаю увагу на біографії видатних людей» (26,2%).

Показники низького рівня, що найчастіше обирають студенти – це «більш охоче я вивчав би історію: своєї родини (36%), «думаю що минуле зовсім не схоже на сучасність (34,5%), «знання подробиць долі інших людей нічого не дає для власного досвіду (19,7%). Турбує досить високий відсоток (16,4%) тих, хто вважає, що люди неспізнанно змінились, а знання історії у майбутньому йому не потрібні, і таких, кого до вивчення історії змушують батьки, викладачі.

Найменш поширені такі показники низького рівня, як «байдуже ставлення до історії моєї родин» (1,6%), «у спілкуванні з представниками старших поколінь у моїй родині я уникаю теми свого родоводу (4,9%), «коли я читаю підручник з історії, то най-

більше звертаю увагу на дати історичних подій (4,9%), мені нецікаво читати чи слухати про біографії інших людей (8,2%).

Серед опитаних виявлено 10% студентів з високим, 64,2% – із середнім, 24,2% – із низьким та 1,7% – із дуже низьким рівнями сформованості особистісного сенсу історичного пізнання.

Типовою для студентів є така характеристика стану сформованості особистісного сенсу історичного пізнання. Студенти вважають, що потрібно знати основні віхи в історії суспільства, прагнуть вивчати історію всього людства, знати причини і наслідки історичних подій, зацікавлено ставляться до історії своєї родини, у спілкуванні зі старшими родичами прагнуть дізнатись якомога більше про історію їх життя. Читаючи матеріал підручника історії вони намагаються запам'ятати дати, імена осіб. На їх думку, з плином історії люди у чомусь змінилися, у чомусь ні, а знання подробиць долі інших людей дозволяють уникати аналогічних помилок у власному житті. Вивчаючи біографії інших людей, студенти хочуть дізнатись, що відчували, про що думали ці люди. Вважають, що знання історії потрібні їм у майбутньому особистому житті.

Загалом стан сформованості особистісного сенсу історичного пізнання залишає позитивне враження, хоча й не позбавлений окремих недоліків. До найбільш суттєвих серед них слід віднести досить помітну частину опитаних з дуже низьким і низьким рівнями (25,5%). Ці студенти не розглядають історичне пізнання в якості способу задоволення своїх особистісних потреб, зокрема, у самопізнанні, самореалізації, у подоланні часових обмежень тощо.

Отримані результати є корисними для викладачів історії, оскільки ставлять перед ними завдання розкриття перед тими, хто навчається, ролі історичного пізнання для особистісного розвитку шляхом таких прийомів, як вивчення історії у зв'язку з історією власної родини, підтримання інтересу до власного родоводу в єдності з його включенням у контекст загальнодержавних і світових історичних подій, концентрація уваги на причинно-наслідкових зв'язках, пробудження емоційного відгуку на історичні події, емоційно забарвлене надання біографічних подробиць, проведення тісного зв'язку особистісного зростання людини з її знаннями історії.

У перспективі дослідження – порівняльне вивчення стану сформованості сенсу історичного пізнання серед студентів різних напрямів підготовки, у тому числі і серед майбутніх істориків.

Примітки:

1. Барг М.А. Эпохи и идеи: становления историзма. Москва: Мысль, 1987. 348 с.
2. Бердяев Н. Смысл истории. Москва: Мысль, 1990. С. 13.
3. Блок М. Апология истории [Электронный ресурс]. Москва, 1986. URL: <http://www.holmogorov.rossia>. С. 5.

4. Бурькина Н.Б. Историческое сознание как феномен гуманизации онтологических условий личности в переходную эпоху. Южно-Сахалинск: ЮСИЭПИ, 2009. 188 с.
5. Гогоцкий С.С. Введение в историю философии. Киев, 1871. С. 37
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Москва: Изд-во АН СССР, 1957. 328 с.
7. Кравченко Д.Г. Исторична свідомість: поняття та структура // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: збірник наукових праць. Київ, 2003. Випуск 11. С. 307-316.
8. Вашкевич В.М. Исторична свідомість студентської молоді: ціннісно-світоглядні орієнтири: навч. пос. для вищ. навч. закл. Київ: Світогляд, 2010. 274 с.
9. Турянська О. Що треба знати учителю про особливості історичного пізнання // Молодь і ринок. № 9 (68). 2010. С. 81-85.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва: Республика, 1994. С. 240.

В статтє обосновано поняття личностного смысла исторического познания, предложены показатели и методика его эмпирического исследования, проанализировано состояние сформированности среди студентов педагогических специальностей. Выявлено 10% студентов с высоким, 64,2% – со средним, 24,2% – с низким и 1,7% – с очень низким уровнями сформированности. Полученные результаты представляют интерес для преподавателей истории, поскольку показывают пути обеспечения личностной значимости процесса исторического познания.

Ключевые слова: историческое познание, личностный смысл, личностные потребности, студент, состояние сформированности.

Отримано: 26.09.2019

УДК 378.016:94(477)«18/19»

Олександр Комарніцький
м. Кам'янець-Подільський

«РОЗВИТОК КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН У НАДДНІПРЯНСЬКОМУ СЕЛІ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.»: З ДОСВІДУ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

У статті відображено досвід викладання навчальної дисципліни «Розвиток капіталістичних відносин у наддніпрянському селі в ХІХ – на початку ХХ ст.». Автор подав мету, завдання, структуру і зміст курсу, здійснив історіографічний огляд рекомендованої літератури, розповів про виконання студентами індивідуальних навчально-дослідних завдань.

Ключові слова: сільське господарство, село, тема, студент, капіталістичні відносини.

У процесі становлення та розвитку незалежної Української держави не вщухає інтерес до нашої національної історії, уроків